

3.5 Κοινωνική διαστρωμάτωση και κοινωνική κινητικότητα

3.5.1 Κοινωνικό στρώμα και κοινωνική τάξη

Σε κάθε κοινωνία υπάρχουν διαφοροποιήσεις ανάμεσα στους ανθρώπους. Δεν ασκούν όλοι το ίδιο επάγγελμα, δεν κατέχουν τα ίδια περιουσιακά στοιχεία, δεν έχουν το ίδιο εισόδημα, δεν βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο μόρφωσης. Επίσης, δεν ασκούν όλοι την ίδια επιρροή στους συνανθρώπους τους. Με άλλα λόγια, υπάρχει διαφοροποίηση ανάμεσα στους ανθρώπους και μάλιστα ιεραρχική. Αυτή την κατάσταση αποδίδει ο όρος «κοινωνική διαστρωμάτωση».

Κοινωνική διαστρωμάτωση είναι η κατάταξη των μελών της κοινωνίας σε ανώτερες και κατώτερες τάξεις και στρώματα. Πώς γίνεται αυτή η κατάταξη; Με ποια κριτήρια; Στο σημείο αυτό, οι κοινωνιολογικές σχολές έχουν διαφορετικές απόψεις. Πιο αναλυτικά:

- **Μαρξισμός: ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής.** Οι κοινωνικοί επιστήμονες που έχουν επηρεαστεί από τον Καρλ Μαρξ ορίζουν την κοινωνική τάξη με κριτήριο τη σχέση ιδιοκτησίας που έχει το άτομο με τα μέσα παραγωγής. Υπάρχουν οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής και αυτοί που εργάζονται σε αυτά. Οι δουλοκτήτες, οι φεουδάρχες, οι κεφαλαιοκράτες κατέχουν τα μέσα παραγωγής και συγκροτούν την ανώτερη κοινωνική τάξη στην κοινωνία τους. Οι δούλοι, οι δουλοπάροικοι, οι εργάτες δεν κατέχουν μέσα παραγωγής. Εργάζονται σε αυτά. Συγκροτούν την κατώτερη τάξη στην κοινωνία τους. Στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες, η **αστική τάξη** (βιομήχανοι, εφοπλιστές, τραπεζίτες κτλ.) είναι η ανώτερη τάξη στην κοινωνία. Οι εργάτες και οι υπάλληλοι ανήκουν στην **εργατική τάξη**. Υπάρχουν, όμως, και άτομα που έχουν μικρή ιδιοκτησία μέσων παραγωγής (μικρές βιοτεχνίες, εργαστήρια ζαχαροπλαστικής, φούρνους κτλ.). Αυτά τα άτομα δεν ανήκουν στην αστική τάξη αλλά ούτε και στην εργατική. Συγκροτούν τα **μικροαστικά στρώματα**. Χρησιμοποιούμε τον όρο **στρώμα** και όχι τάξη, καθώς οι μικροαστοί έχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσά τους ως προς το μέγεθος της περιουσίας τους, το εύρος των δραστηριοτήτων τους κτλ. Δεν είναι το ίδιο ένας ιδιοκτήτης μίνι μάρκετ με έναν που διατηρεί με προσωπική εργασία ένα μαγαζάκι με ψιλικά. Οι μαρξιστές εστιάζουν στα «αντικειμενικά» κριτήρια με τα οποία συγκροτείται η κοινωνική τάξη.
- **Σχολή του Λειτουργισμού: προσόντα των ανθρώπων.** Οι λειτουργιστές θεωρούν ότι η κοινωνία λειτουργεί αποτελεσματικά όταν τα πιο άξια και πιο εργατικά μέλη της αναλαμβάνουν τους πιο κρίσιμους ρόλους. Γι' αυτό και θεωρούν ότι τα προσόντα των μελών της κοινωνίας είναι αυτά που, τελικά, προκαλούν την διαστρωμάτωση και όχι η ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής. Οι

Νίκος Χατζηκυριάκος-Γκίκας, *Ουσία και σκιά*, 1938, Εθνική Πινακοθήκη.

Η κοινωνική τάξη είναι ένας παράγοντας που παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της ζωής των ανθρώπων.

«Η επίδραση της κοινωνικής τάξης μπορεί να είναι μικρότερη από ό,τι θεωρούσε ο Μαρξ, λίγες όμως είναι οι περιοχές της κοινωνικής ζωής που παραμένουν άθικτες από τις ταξικές διαφοροποιήσεις. Ακόμη και οι σωματικές διαφορές συνδέονται με την ταξική προέλευση. Τα μέλη της εργατικής τάξης εμφανίζουν μικρότερο βρεφικό βάρος και υψηλότερη βρεφική θνησιμότητα, έχουν μικρότερη διάπλαση στην εποχή της ωριμότητάς τους, έχουν χειρότερη υγεία και πεθαίνουν σε μικρότερη ηλικία από εκείνα των υψηλότερων κοινωνικών κατηγοριών. Οι κυριότερες μορφές πνευματικής ανωμαλίας και σωματικής ασθένειας, συμπεριλαμβανομένων των καρδιακών παθήσεων, του καρκίνου, του διαβήτη, της πνευμονίας και της βρογχίτιδας, είναι συχνότερες στα χαμηλότερα στρώματα της ταξικής δομής από ό,τι σε εκείνα που βρίσκονται πλησιέστερα προς την κορυφή».

(Α. Giddens, *Κοινωνιολογία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2002).

Το «λάβαρο» της σουμερικής πόλης Ουρ. Η κοινωνική διαστρωμάτωση της εποχής εκείνης παρουσιάζεται με σαφή τρόπο. Επάνω είναι οι άνθρωποι των ανακτόρων που κάθονται και ασχολούνται με τη μουσική κτλ. Κάτω είναι ο λαός με τις καθημερινές εργασίες που κάνει (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο).

Ο Τομ Μπότομορ (Άγγλος κοινωνιολόγος, 1920-1992) παρατήρησε ότι ο Βέμπερ αποδέχεται τη συγκρότηση της κοινωνικής τάξης με τα κριτήρια που θέτουν οι μαρξιστές (ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής). Τα πρόσθετα κριτήρια που αυτός έθεσε αφορούν κοινωνικές θέσεις ή, καλύτερα, στρώματα κοινωνικών θέσεων.

Ο Μαξ Βέμπερ είναι, κατά τον Μπότομορ, ο κοινωνιολόγος που διευκρίνισε ότι **κοινωνικές τάξεις** και **στρώματα κοινωνικών θέσεων** είναι δύο διαφορετικά πράγματα.

Τα στρώματα κοινωνικών θέσεων ανταποκρίνονται στα υποκειμενικά κριτήρια που θέτουν τα μέλη μιας κοινωνίας (ποια θέση έχει γι' αυτούς κύρος).

Η κοινωνική τάξη ορίζεται αντικειμενικά (ιδιοκτησία μέσων παραγωγής).

Η προσθήκη του Μαξ Βέμπερ εμπλούτισε την κοινωνιολογική ανάλυση της διαστρωμάτωσης, διότι πρόσθεσε το υποκειμενικό στοιχείο, την αξιολογική κρίση των ανθρώπων.

λειτουργιστές θεωρούν ότι μια κοινωνία προοδεύει και εξασφαλίζει στα μέλη της ατομική πρόοδο, όταν ενθαρρύνει τους πιο άξιους και τους πιο εργατικούς να καταλάβουν υψηλότερες θέσεις, να «ανέβουν» επαγγελματικά και κοινωνικά. Γι' αυτό και δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στη λειτουργία του εκπαιδευτικού θεσμού να διακρίνει ποιοι είναι οι πιο έξυπνοι, οι πιο ικανοί, οι πιο εργατικοί και να τους προωθήσει μέσα από αντικειμενικές αξιολογικές διαδικασίες (εξετάσεις) στις ανώτερες θέσεις. Πολλοί κάτοχοι μέσων παραγωγής έχασαν την περιουσία τους, λένε οι λειτουργιστές. Ενώ άνθρωποι που ξεκίνησαν τη ζωή τους πάμφτωχοι βρέθηκαν να έχουν στην ιδιοκτησία τους τεράστιες επιχειρήσεις. Κατά συνέπεια, καθοριστικό κριτήριο για την κοινωνική διαστρωμάτωση είναι τα προσόντα και οι ικανότητες του ανθρώπου.

- **Οι απόψεις του Μαξ Βέμπερ.** Η άποψη του Γερμανού κοινωνιολόγου Μαξ Βέμπερ για την κοινωνική διαστρωμάτωση περιέχει στοιχεία και από τις δύο σχολές που περιγράψαμε. Ο **οικονομικός παράγοντας**, κατά τον Βέμπερ, δεν μπορεί να αγνοηθεί. Η κατοχή μέσων παραγωγής σαφώς και τοποθετεί κάποιον άνθρωπο σε κάποια κοινωνική τάξη. Υπάρχουν, όμως, σε κάθε κοινωνία και άλλα επιμέρους αλλά εξίσου σημαντικά κριτήρια. Τα κριτήρια αυτά σχετίζονται με τις αξίες της κοινωνίας. Υπάρχουν θέσεις που έχουν ιδιαίτερο **κύρος** και **γόητρο** σε μια κοινωνία. Για παράδειγμα, με κριτήριο το ύψος του μισθού, ο εκπαιδευτικός και ο ιερέας δεν ανήκουν στα υψηλά εισοδηματικά στρώματα. Όμως, έχουν κύρος. Υπάρχουν άνθρωποι που δίνουν βαρύτητα στην άποψη του εκπαιδευτικού και του ιερέα. Τέλος, υπάρχουν θέσεις που έχουν **πολιτική δύναμη** και **κοινωνική επιρροή**. Το στέλεχος ενός κόμματος μπορεί να μην έχει περιουσιακά στοιχεία και υψηλό εισόδημα, όμως διαθέτει πολιτική δύναμη και κοινωνική επιρροή.

Οι κοινωνικές τάξεις δεν είναι ομοιογενείς ομάδες στο εσωτερικό τους. Υπάρχουν συγκρούσεις μεταξύ των μελών κάθε τάξης για διάφορους λόγους. Οι βιομήχανοι ανταγωνίζονται μεταξύ τους. Το ίδιο και οι τραπεζίτες. Εκτός από τις διαφορές συμφερόντων, υπάρχουν και διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό των τάξεων. Δεν έχουν όλοι οι βιομήχανοι την ίδια οικονομική και πολιτική δύναμη. Ούτε όλοι οι εργάτες βρίσκονται στην ίδια θέση. Δεν έχουν τον ίδιο μισθό, τις ίδιες συνθήκες εργασίας αλλά ούτε και τα ίδια περιουσιακά στοιχεία. Γι' αυτό και στο εσωτερικό των τάξεων υπάρχουν **κοινωνικά στρώματα**, τα οποία εκφράζουν αυτές τις διαφοροποιήσεις.

3.5.2 Κοινωνική θέση και κοινωνικός ρόλος

Κοινωνική θέση είναι η θέση που κατέχει ένα άτομο στην κοινωνία ή σε μια κοινωνική ομάδα. Ο εκπαιδευτικός, ο τεχνίτης, ο μηχανικός, ο καπετάνιος, ο μαθητής αποτελούν κοινωνικές θέσεις.

Οι κοινωνικές θέσεις δεν έχουν την ίδια ισχύ σε μια κοινωνία. Με άλλα λόγια, οι κοινωνικές θέσεις δεν έχουν την ίδια δυνατότητα να επηρεάσουν την οικονομική, κοινωνική, πολιτική, πολιτιστική ζωή της κοινωνίας ή κάποιων μελών της. **Η κοινωνική ισχύς** διακρίνεται σε τρία είδη:

α) Οικονομική ισχύς. Η δυνατότητα μιας θέσης να επηρεάσει την οικονομική ζωή (π.χ. ένας ισχυρός επιχειρηματίας).

β) Πολιτική ισχύς. Η δυνατότητα μιας θέσης να επηρεάσει την πολιτική ζωή, την εξουσία κτλ. (π.χ. ένας υπουργός, ένα στέλεχος κάποιου κόμματος που βρίσκεται ψηλά στην κομματική ιεραρχία).

γ) Πολιτισμική ισχύς. Η δυνατότητα μιας θέσης να επηρεάσει την πολιτική ζωή της κοινωνίας (π.χ. η δυνατότητα ενός καλλιτέχνη να επηρεάσει την αισθητική της κοινωνίας).

Ανάλογα με το **πόση** και τι **είδους** κοινωνική ισχύ έχει μια κοινωνική θέση, καθορίζεται και το πόσο υψηλά ή χαμηλά βρίσκεται στην κοινωνική ιεραρχία. Ειδικότερα:

- **Πόση κοινωνική ισχύ.** Είναι το μέγεθος της κοινωνικής ισχύος που έχει μια κοινωνική θέση. Οι βιομήχανοι, οι τραπεζίτες, οι εφοπλιστές, οι καθηγητές πανεπιστημίου κτλ. έχουν μεγάλο εύρος κοινωνικής ισχύος, καθώς μπορούν να επηρεάσουν πολλούς τομείς της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής ζωής.
- **Τι είδους κοινωνική ισχύ.** Εκτός από το πόση κοινωνική ισχύ διαθέτει μια κοινωνική θέση έχει σημασία και τι είδους είναι αυτή η κοινωνική ισχύ, δηλαδή σε ποια πεδία της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής έχει επίδραση. Π.χ. ένας ηθοποιός έχει ισχύ στον χώρο της τέχνης, αλλά δεν έχει ισχύ στον χώρο των επιχειρήσεων.

Βέβαια, δεν πρέπει να διαφεύγει ότι τις κοινωνικές θέσεις τις καταλαμβάνουν άνθρωποι με διαφορετικές προσωπικότητες, ικανότητες κτλ. Γι' αυτό και διαφορετικοί άνθρωποι στην ίδια θέση επιτυγχάνουν, πολλές φορές, εντελώς διαφορετικά πράγματα. Μια αγγλική παροιμία λέει: «Δεν υπάρχει καλό και κακό τραγούδι. Υπάρχει καλός και κακός τραγουδιστής. Ο τραγουδιστής κάνει το τραγούδι».

Από την κοινωνική θέση απορρέει ο **κοινωνικός ρόλος**, δηλαδή οι προδιαγραφές που θέτει η κοινωνία με βάση τις οποίες θα ασκήσει το άτομο τα καθήκοντα της θέσης του.

Οι όροι «κοινωνική θέση» και «κοινωνικός ρόλος» δεν ταυτίζονται. Ένας άνθρωπος μπορεί να κατέχει μια κοινωνική θέση, για παράδειγμα να είναι εκπαιδευτικός. Από τη θέση αυτή απορρέει ο ρόλος που πρέπει να διαδραματίσει. Τις προδιαγραφές, το τι πρέπει να κάνει στο πλαίσιο του ρόλου αυτού, τις θέτουν η κοινωνία και η πολιτεία. Έτσι, αναμένουμε από τον εκπαιδευτικό να είναι συνεπής στην ώρα του, να συμπεριφέρεται με τρόπο κοινωνικά αποδεκτό, να μη χειροδικεί, να προσπαθεί με το μάθημα και τις δραστηριότητες να τους μεταδώσει γνώσεις, αξίες κτλ. Αυτός

Γελοιογραφία: Η τρίτη τάξη κουβαλά τον κλήρο και την αριστοκρατία.

Η κοινωνική διαστρωμάτωση της γαλλικής κοινωνίας, τις παραμονές της Γαλλικής Επανάστασης, δείχνει τι σημαίνει μια κοινωνική τάξη ή μια κοινωνική θέση να έχει οικονομική ισχύ αλλά να μην έχει πολιτική ισχύ. Στη γαλλική κοινωνία του 18ου αιώνα υπήρχαν τρεις τάξεις: οι κληρικοί (0,5% του συνόλου), οι ευγενείς (1,5% του συνόλου) και η τρίτη τάξη (98% του συνόλου) στην οποία ανήκαν αστοί, εργάτες και αγρότες. Οι δύο πρώτες τάξεις είχαν μόνο προνόμια, ενώ η τρίτη είχε μόνο υποχρεώσεις.

Η αστική τάξη (έμποροι, δικηγόροι, γιατροί κτλ.) ήταν ενταγμένη στην τρίτη τάξη. Μπορεί να ήταν δυναμικά ανερχόμενη τάξη και τα μέλη της να είχαν υψηλά εισοδήματα από τις δραστηριότητές τους, όμως δεν είχαν την πολιτική ισχύ των ευγενών. Μέσω της Γαλλικής Επανάστασης, οι αστοί διεκδίκησαν να αποκτήσουν και πολιτική ισχύ.

«Έτσι, η αντιπροσώπευση στο νομοθετικό σώμα, αφού εξαρτάται από τον φόρο που πληρώνει ο καθένας, θα πέσει στα χέρια των πλουσίων». Από την εφημερίδα του Γάλλου επαναστάτη Μαρά *Ο φίλος του λαού*, 18 Νοεμβρίου 1789.

Θεόδωρος Πάλλης, *Η νυχτερία του πασά της Ταγγέρης*, 1884, Εθνική Πινακοθήκη.

«Δεν υπάρχουν θέσεις χωρίς ρόλους και ρόλοι χωρίς θέσεις».

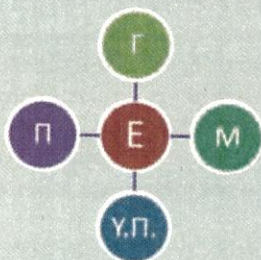
Ραλφ Λίντον

Σε κάθε κοινωνία υπάρχουν διαφορετικά τελετουργικά για κάθε κοινωνική θέση και κάθε ρόλο. Η γέννηση, ο θάνατος, η ενηλικίωση κτλ. συνιστούν «στιγμές» που συνδέονται με διαφορετικές τελετουργίες σε διαφορετικές κοινωνίες και εποχές.

Ο κάτοχος μιας κοινωνικής θέσης πρέπει να ανταποκριθεί σε έναν σύνθετο ρόλο, καθώς εμπλέκεται σε σχέσεις με πολλές άλλες θέσεις και ρόλους.

Ένας εκπαιδευτικός (Ε) εμπλέκεται ταυτόχρονα με:

- τους μαθητές (Μ)
- τους γονείς (Γ)
- τον διευθυντή του σχολείου (Δ)
- τον προϊστάμενο Περιφέρειας (Π)
- το υπουργείο (Υ.Π.)

Η κοινωνική του θέση οδηγεί σε έναν ρόλο σύνθετο με πολλά καθήκοντα.

Αντίστοιχα, σύνθετοι είναι οι υπόλοιποι ρόλοι που «διαδραματίζουν» οι άνθρωποι στις σύγχρονες κοινωνίες.

Συνέπεια της πολλαπλότητας των ρόλων είναι το φαινόμενο της σύγκρουσής τους. Οι υποχρεώσεις ενός ρόλου συγκρούονται με αυτές των υπόλοιπων ρόλων που ασκεί το άτομο.

είναι ο κοινωνικά αποδεκτός ρόλος του εκπαιδευτικού στην κοινωνία μας. Γι' αυτό και ο ρόλος ορίζεται ως η **κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά που αντιστοιχεί σε μια κοινωνική θέση**. Υπάρχει και η περίπτωση κάποιος εκπαιδευτικός να μην ανταποκρίνεται στα καθήκοντα της θέσης του. Ο τρόπος, δηλαδή, που ασκεί τα όσα ορίζει η θέση του (ο ρόλος) να έρχεται σε αντίθεση με τα όσα προσδοκά η κοινωνία.

Οι ρόλοι διακρίνονται σε **άτυπους** και **τυπικούς**:

- **Άτυποι.** Είναι οι κοινωνικοί ρόλοι που δεν προσδιορίζονται από κάποιο νόμο. Ο ρόλος του φίλου είναι άτυπος. Κανένας νόμος δεν ορίζει πώς φέρονται οι φίλοι. Αυτό καθορίζεται από την καθημερινή κοινωνική πρακτική. Πάντως, κάθε άνθρωπος περιμένει ο φίλος του να είναι ειλικρινής, να συμπαραστέκεται στις δύσκολες στιγμές κτλ. Αντίστοιχα, ο ρόλος του αναγνώστη, του θεατή μιας θεατρικής παράστασης είναι ρόλοι άτυποι, δεν καθορίζεται από κάποια τυπική ρύθμιση τι πρέπει και τι δεν πρέπει να κάνει κάποιος.
- **Τυπικοί.** Είναι οι κοινωνικοί ρόλοι που το περιεχόμενό τους έχει καθοριστεί από μια τυπική ρύθμιση (νόμος). Ο ρόλος, για παράδειγμα, του εκπαιδευτικού είναι ένας τυπικός κοινωνικός ρόλος. Υπάρχουν συγκεκριμένοι νόμοι που ρυθμίζουν πώς πρέπει και πώς δεν πρέπει να φέρεται ένας εκπαιδευτικός. Το ίδιο ισχύει και για τον μαθητή. Οι τυπικοί ρόλοι μπορεί να είναι **χαλαροί** ή **αυστηροί** ανάλογα με τα περιθώρια ελευθερίας που αφήνουν στο άτομο.

Στις σύγχρονες κοινωνίες, οι άνθρωποι ασκούν ταυτόχρονα πολλούς ρόλους. Έτσι, εμφανίζεται το φαινόμενο της **σύγκρουσης των ρόλων**, όπου οι υποχρεώσεις των ρόλων συγκρούονται μεταξύ τους. Μια γυναίκα, για παράδειγμα, είναι σύζυγος, μητέρα, εργαζόμενη, πολίτης κτλ. Η ανατροφή των παιδιών της μπορεί να έρχεται σε σύγκρουση με το επάγγελμά της που απαιτεί χρόνο ή με την πολιτική της δράση. Σε αυτές τις περιπτώσεις, τα άτομα αισθάνονται δυσφορία, καθώς καταλαβαίνουν ότι δεν ανταποκρίνονται με επάρκεια στα καθήκοντά τους. Η σύγκρουση ρόλων συχνά βιώνεται και ψυχολογικά. (π.χ. ο γονιός λόγω πολλαπλών υποχρεώσεων στενοχωριέται επειδή λείπει πολλές ώρες από την οικογένεια του).

3.5.3 Κοινωνική κινητικότητα

Η κοινωνική διαστρωμάτωση, στις σύγχρονες κοινωνίες, δεν είναι μια στατική πραγματικότητα. Οι άνθρωποι έχουν τη δυνατότητα να μετακινούνται από τη μια κοινωνική τάξη στην άλλη, από το ένα κοινωνικό στρώμα στο άλλο και να αλλάζουν κοινωνικές θέσεις.

Κοινωνική κινητικότητα είναι η μετακίνηση των ανθρώπων από μια κοινωνική τάξη ή στρώμα σε άλλη κοινωνική τάξη ή στρώμα (π.χ. ένα υπάλληλος γίνεται επιχειρηματίας) ή η μετακί-

νηση από μια κοινωνική θέση σε άλλη, χωρίς να αλλάξουν κοινωνική τάξη ή στρώμα (π.χ. ένας εκπαιδευτικός πηγαίνει από το Α σχολείο στο Β).

Η κοινωνική κινητικότητα δεν ήταν εύκολη στο δουλοκτητικό και το φεουδαρχικό σύστημα. Σχεδόν δεν υπήρχε. Κάποιος που γεννιόταν ή γινόταν δούλος ήταν πολύ δύσκολο να περάσει στην τάξη των ελευθέρων. Οι δουλοπάροικοι γεννιούνταν και πέθαιναν δουλοπάροικοι. Στο καπιταλιστικό σύστημα υπάρχει η δυνατότητα κοινωνικής κινητικότητας.

Περίπτωση αποκλεισμού της κοινωνικής κινητικότητας είναι το **καστικό σύστημα** των Ινδίων. Στις Ινδίες, η κοινωνία είναι χωρισμένη σε τέσσερις **κάστες**. Με τη γέννησή του, ο κάθε άνθρωπος εντάσσεται σε μια κάστα, την κάστα στην οποία ανήκουν οι γονείς του και δεν μπορεί να μετακινηθεί από αυτή. Ο γάμος ανάμεσα σε μέλη διαφορετικών καστών απαγορεύεται από τη θρησκεία (ινδουισμός). Γι' αυτό και ο όρος «κάστα», εκτός από τη συγκεκριμένη πραγματικότητα της ινδικής κοινωνικής διαστρωμάτωσης, χρησιμοποιείται γενικότερα ως αναφορά σε συστήματα διαστρωμάτωσης στα οποία είναι δύσκολο κάποιος να μετακινηθεί ή σε ομάδες στις οποίες είναι δύσκολο κάποιος να διεισδύσει.

Η κοινωνική κινητικότητα εξαρτάται, σε μεγάλο βαθμό, από τις μεταβολές που γίνονται σε μια κοινωνία. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο αγροτικός τομέας των αναπτυγμένων κοινωνιών συρρικνώθηκε και αυξήθηκαν ο δευτερογενής και ο τριτογενής τομέας. Η αλλαγή αυτή δημιούργησε δυνατότητες σε κατοίκους της υπαίθρου να έρθουν στις πόλεις και να ασκήσουν επαγγέλματα πολύ καλύτερα από τα σκληρά αγροτικά επαγγέλματα που ασκούσαν οι γονείς τους. Το εκπαιδευτικό σύστημα, επίσης, διευρύνθηκε με τη δωρεάν δημόσια εκπαίδευση, την ίδρυση περισσότερων πανεπιστημιακών σχολών κτλ. Επειδή ο τομέας των υπηρεσιών απαιτεί πιο μορφωμένο ανθρώπινο δυναμικό παρουσιάστηκαν πολύ περισσότερες ευκαιρίες σε παιδιά των κατώτερων τάξεων να μορφωθούν και να έχουν ανοδική κοινωνική κινητικότητα. Παιδιά αγροτών και εργατών κατάφεραν να γίνουν γιατροί, μηχανικοί, δικηγόροι, εκπαιδευτικοί και να ανέλθουν οικονομικά και κοινωνικά.

Στις μέρες μας, η κοινωνική κινητικότητα είναι υπαρκτή αλλά πολύ πιο δύσκολη σε σχέση με τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Σήμερα, ένας νέος που σπουδάζει θα δυσκολευτεί πολύ να σταδιοδρομήσει σε σύγκριση με το παρελθόν, όπου έβρισκε πολύ πιο εύκολα δουλειά στο αντικείμενο των σπουδών του. Τις δεκαετίες του '60 και του '70, ο πτυχιούχος είχε ασύγκριτα περισσότερες πιθανότητες από τον σημερινό πτυχιούχο να βρει γρήγορα εργασία στο αντικείμενο των σπουδών του.

Η κοινωνική κινητικότητα διακρίνεται, με **κριτήριο την κατεύθυνση**, σε ανοδική, καθοδική και οριζόντια. Πιο αναλυτικά:

α) Ανοδική. Είναι η μετακίνηση του ατόμου σε ανώτερες κοι-

Πιτιρίμ Αλεξάντροβιτς Σορόκιν
(1889-1968)

Ρωσοαμερικανός κοινωνιολόγος. Εγκατέλειψε τη Ρωσία το 1923 καθώς ήρθε σε σύγκρουση με το καθεστώς των μπολσεβίκων (ο Σορόκιν ήταν γραμματέας του Κερένσκυ). Στις Η.Π.Α. έγινε καθηγητής στο Χάρβαρντ. Διατύπωσε τη θεωρία της κοινωνικής κινητικότητας (1927).

Η θεωρία του Σορόκιν ήταν μια αισιόδοξη νότα για τον καπιταλισμό της εποχής του, ο οποίος γνώριζε την μεγάλη κρίση του 1929. «*Παρά τα προβλήματά του*» έλεγε ο Σορόκιν «*ο καπιταλισμός δίνει τη δυνατότητα στον φτωχό να γίνει πλούσιος. Ο πλούσιος, αν δεν προσέξει, μπορεί να γίνει φτωχός*». Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η οικονομική ανάπτυξη έδωσε ευκαιρίες κοινωνικής κινητικότητας στους ανθρώπους (από τα φτωχότερα στρώματα να ανέβουν στα μεσαία). Όχι αυτή της κινητικότητας ήταν η εκπαίδευση και η επιχειρηματικότητα.

Ονόρ Ντομιέ, *Βαχόνι τρίτης θέσης*, 1864, Μουσείο Μετροπόλιταν, Νέα Υόρκη.

Βίνσεντ Βαν Γκογκ, *Οι πατατοφάγοι*, 1885, Μουσείο Βαν Γκογκ, Άμστερνταμ.

Ορισμένοι καλλιτέχνες είδαν στα μέλη της κατώτερης τάξης την αθωότητα και τις αξίες που έλειπαν από τις ανώτερες τάξεις. Σε πολλές περιπτώσεις, αρκετοί καλλιτέχνες εξιδανίκευσαν τη ζωή των φτωχών εργατών και αγροτών, καθώς θεωρούσαν ότι συμβόλιζαν έναν κόσμο διαφορετικό από αυτόν στον οποίο οι ίδιοι ζούσαν. Η φτώχεια, η δυστυχία, η πολύωρη κοπιαστική εργασία έγιναν σύμβολα τιμιότητας και αθωότητας. Ο Βαν Γκογκ έγραφε στον αδερφό του, σχετικά με τον πίνακά του *Πατατοφάγοι*:

«Θέλησα να προσπαθήσω ευσυνειδήτητα να αποδώσω και εγώ την εντύπωση, πως αυτοί οι άνθρωποι, που κάτω από τη λάμπα τρώνε τις πατάτες τους με τα χέρια, που τα χώνουν μέσα στο πιάτο, δούλεψαν μ' αυτά και τη γη και πως ο πίνακάς μου εξυμνεί τη χειρωνακτική δουλειά και την τροφή που κέρδισαν οι ίδιοι τόσο τίμια. Θέλησα να κάνω τον θεατή να σκέφτεται έναν τρόπο ζωής ολότελα διαφορετικό απ' αυτόν που ξέρουμε εμείς οι πολιτισμένοι. Γι' αυτό λοιπόν δεν επιθυμώ καθόλου να τον βρει όλος ο κόσμος ωραίο ή καλό».

(Βαν Γκογκ, *Γράμματα στον αδερφό του Θεόδωρο*, μτφρ. Σπύρος Σκιαδαρέσης, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα 1990)

νωνικές τάξεις και στρώματα (π.χ. από εργάτη να γίνει επιχειρηματίας).

β) Καθοδική. Είναι η μετακίνηση του ατόμου από ανώτερες σε κατώτερες κοινωνικές τάξεις και στρώματα (όπως λέει και το λαϊκό γνωμικό, «από δήμαρχος κλητήρας»).

γ) Οριζόντια. Το άτομο μετακινείται εντός της ίδιας κοινωνικής τάξης ή στρώματος (π.χ. ένας λογιστής από την εταιρεία Α πηγαίνει να εργαστεί ως λογιστής στην εταιρεία Β).

Με **κριτήριο τον χρόνο**, η κοινωνική κινητικότητα διακρίνεται σε ενδογενεακή και διαγενεακή. Ειδικότερα:

α) Ενδογενεακή. Είναι η κινητικότητα που γίνεται στη διάρκεια της ζωής ενός ανθρώπου (μέσα στην ίδια γενιά).

β) Διαγενεακή. Είναι η κοινωνική κινητικότητα που πραγματοποιείται από γενιά σε γενιά (π.χ. το παιδί ενός εργάτη γίνεται γιατρός ή το παιδί ενός βιομήχανου χάνει την πατρική περιουσία και γίνεται εργάτης).

Κοινωνική τροχιά είναι η πορεία που περιλαμβάνει τις κοινωνικές θέσεις τις οποίες κατέλαβε ένα άτομο στη διάρκεια της ζωής του. **Η κοινωνική τροχιά αφορά την ενδογενεακή κινητικότητα** και μπορεί να είναι ευθεία, ανοδική ή καθοδική (ανάλογα με τη κατεύθυνση της κινητικότητας).

Η κοινωνική τροχιά είναι ένα χρήσιμο εργαλείο, το οποίο επιτρέπει στους κοινωνικούς επιστήμονες να παρακολουθήσουν την κοινωνική κινητικότητα ενός ανθρώπου σε σχέση με τις αλλαγές στην οικονομία και τις κοινωνικές συνθήκες.